

ILLYÉS SZABOLCS JÓZSEF PHD

illyes.szabolcs.jozsef@szte.hu

vezető tudományos munkatárs

(SZTE JGYPK Összehasonlító Társadalomelméleti és Politikatudományi Kutatócsoport)

A genocídium-fogalom lehatárolásának vizsgálata a XXI. századi fegyveres konfliktusok eszkalációja kapcsán

Delimitation of the genocide-termine usage, according to the
escalation of armed conflicts of the 21th century

ABSTRACT

Since almost 80 years, the first publication of the technical term: genocide, the validity of this notion starts turning continuous devaluation. Nowadays according to almost every armed conflict, the political actors gladly „shouts” genocide because of any kind of crimes against humanity. But the genocide contains much more different origins besides the other war or humanitarian crimes: the clear will to exterminate complete groups of people, nations, cultures or complete, other civilisation. For the scholar distinctions – very needed to clarify the origins and the definitions of the war crimes – and the real nature of the „degenerate warfare” of the XXI. Century.

KEYWORDS

genocide, war crime, crimes against humanity, ICC, war, degenerate war, conflict,

DOI 10.14232/belv.2023.2.13

<https://doi.org/10.14232/belv.2023.2.13>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Illyés Szabolcs József (2023): A genocídium-fogalom lehatárolásának vizsgálata a XXI. századi fegyveres konfliktusok eskalációja kapcsán. *Belvedere Meridionale* vol. 35. no. 2. 166–179. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A balkáni katonai konfliktuspotenciál időleges mérséklődését – az ezredforduló éveit – követően biztonságpolitikai szempontból viszonylagos nyugalmi időszakát élhette az eurázsiai régió nyugati, közép-nyugati színtere – egészen a komplex, globális és lokális reakciókat is mutató 2014-2015-ös évek erősödő folyamataiig. A transzkontinentális migrációs hullámok és a poszt-szovjet zóna kaukázusi térségében fel-fellángoló fegyveres cselekmények, háborús konfliktusok időszakába átlépve sajátos, a tömegkommunikációt is tematizálni képes, határozott biztonságsszakmai és konfliktuskommunikációs fordulatot jelentett bizonyos szakspecifikus fogalmak köznevesülése, tartalmi bővülése-szűkülése - átalakulása. Ilyen, a politikai kommunikáció színterén aktív használatúvá vált fogalom többek között maga, az ezt megelőzően szűk társadalomtudományi-szakmai körökön belül alkalmazott „migráció” megjelenése, az addig legszűkebb hadtudományi fórumokon használt „proxyháború” – vagy az eredeti jelentésszintjéből túlzó módon kizökkentett „genocídium”¹ (lásd: ILLYÉS 2020). Ez utóbbi gyakorlat számos, további biztonságpolitikai kérdést is magával vonz.

Nem idegen a politikai kommunikációtól ugyanis, hogy az egyes konfliktusokban résztvevő felek mellett politikai érdekből kiálló kormányzatok, pártok, NGO-k, egyéb entitások az első, civilekkel vagy hadifoglyokkal kapcsolatos visszaélések, túlkapások – esetenként valóban háborús bűntettek (*war crimes*) kapcsán megjelenő információk vonatkozásában „genocídium”-ot kiáltanak. Sajnos, úgy tűnik: egyre eszkalálódó jelenséggel állunk szemben – míg a 2-3 évvel ezelőtti konfliktusok, jelesül az azeri-örmény (Hegyi Karabah) háborús folyamat vonatkozásában még csak kommentárok, elemzések „kiáltottak” genocídium-vádat, a 2022-es orosz-ukrán háború előzményeként az orosz állam, majd a civilek tömeges halálát eredményező orosz támadás első hullámának visszavonulását követően az ukrán kormányzat jellemezte a tetteket a legszélesebb nyilvánosság és a hivatalos fórumok előtt is a „népirtás” fogalmával.²

¹ A magyar tömegkommunikációs felületeken – függetlenül attól, hogy diplomáciai, katonai vagy civil természetű híradásról, közlésről van szó, a szerzők rendszerint teljes értékű szinonimaként kezelik a „genocídium” és a „népirtás” fogalmakat a „genocide” fordításaként. Többnyire – érthető okokból – a „népirtás” kifejezést használják, tanulmányomban a „genocídium” használatára törekszem egy jelentéstartalmi hangsúly vonatkozásában: az „irtás” kifejezés korrekt, ám realista megfogalmazását inkább a jelenségsoport gyalázatos végkimenetelére fókuszáló fogalomként érkezem, holott a vonatkozó értelmezési környezet éppen a jelenségsoport minden elemét jellemző folyamatosságra, a genocídium folyamat mivoltára igyekszik rámutatni, ami viszont éppen a latinizáló megnevezést erősíti.

² lásd: időrendben a magyar média változatos „pártállású” felületeiről tallózva:
https://mandiner.hu/cikk/20201007_az_ormenyek_a_nepirtas_megismetlodesetol_rettegek_helyzetjelentes_hegyi_karabahbol;
<https://www.magyarKurir.hu/hirek/etnikai-tisztogatas-fenyeket-beszalgetes-az-ormeny-azeri-konfliktusrol-es-ferenc-papa-felhivasarol>;
<https://24.hu/kulfold/2014/09/29/nepirtas-miatt-inditottak-eljarast-az-oroszok/>;
<https://444.hu/2022/04/09/ki-lehet-mondani-hogy-nepirtas-zajlik-ukrajnaban>

Indokolt esetekben – természetszerűleg – ezeknek a közléseknek, illetékes igazságszolgáltatási szervekhez, nemzetközi intézményekhez eljutó vádaknak rendkívüli a jelentősége, hiszen a vonatkozó vizsgálatok és a vélhető, további szenvedést, pusztulást, emberhalált eredményező visszaélések megelőzéséért elvégzendő, defenzív műveletek megkezdése ezek nélkül minden bizonnyal késlekedést szenved (BARTOV 2002. 167–176). Talán éppen ezért fokozottan érzékeny a „genocídium vádak” alkalmazásának területe – hiszen indokolatlannak bizonyuló használat esetén minden egyes konfliktus kapcsán csökkentheti a válaszreakciók elbírálásának időtávját, köznapi, kommunikációs, de tágabb összefüggésben akár diplomáciai, nemzetközi- és hadijogi értelemben is „kiüresíti” a fogalom valós jelentéstartalmát. Pusztán retorikai fordulatként, nyomatékosító kommunikációs elemként „farkast kiálthatnak” a legsúlyosabb humanitárius helyzetbe került, jogtalan agressziót elszenvedni kénytelen közösségek, államok szószólói is. Ennek elkerülése – túl az eseményeket, folyamatokat tudományos igényességgel vizsgáló elemzők, kutatók igényein elsődleges érdeke kell, hogy legyen a fegyveres konfliktusoktól, terrorfolyamatoktól veszélyeztetett közösségi, vallási és politikai vezetőknek csakúgy, mint a diplomáciai testületek, nemzetközi szövetségek, közösségek, szervezetek irányítóinak vagy a katonai műveletek területein aktív döntéshozóknak.

A politikai kommunikáció eszközeként „üresen” használt, „bármilyen” tartalommal kitölthető fogalmiság keretein túlmutatva még konkrétabb kihívást jelent a tudományos igényességű elhatárolás sürgető feladata a valós túlkapások: szükségtelen szenvedést, emberhalált okozó konfliktuselemek vonatkozásában. Szinte kivétel nélkül minden, fegyverhasználatig eszkalálódó háborús vagy terrorkonfliktus vonatkozásában felmerülnek a különböző súlyosságú túlkapások. Különösen a krónikus, kifejezetten háborús folyamatok „elkerülhetetlen” hozadéka a hadifoglyok, ütközőzónákban, frontzónákban rekedt civilek, - a jelen folyamatai között, például az orosz-ukrán konfliktus anyagháború-jellegű pusztítása kapcsán számba vehető civil létesítmények: lakóházak, kórházak, iskolák stb. megsemmisítése, esetekben tömeges halálokozás.³ Ez utóbbi kapcsán már az elsődleges híradások is automatikusan utalnak a legsúlyosabb tett: a genocídium-bűncselekmény megvalósítására. Bár évtizedről-évtizedre bebizonyosodik, hogy ilyen cselekmények elkövetésre kerülnek, a legtöbbször háborús túlkapások, büntettek, a nemzetközi jog meghatározásai alapján háborús bűncselekmények szörnyű eredményei kerülnek nyilvánosságra. Ez esetben – éppen a genocídium-folyamatoktól való elkülöníthetőség tekintetében különösen fontos az egzakt meghatározás, elhatárolás. Ez természetesen nem lehetséges a két, jogilag, diplomáciai szempontok – és végeredményképpen az emberi össz-társadalom múltjának-jelenének-jövőjének vonatkozásában is összefonódó, ám végrehajtását és kimenetelét tekintve is jelentősen elkülönülő büntettek közös eredőinek rögzítése nélkül.

HÁBORÚS BŰNÖK ÉS GENOCÍDIUMOK – A KÖZÖS EREDŐ

Háborús bűnöknek tekintendők általános használatban a katonai konfliktusok lokációjában végrehajtott, elsősorban a hadviselő felek reguláris műveleti intézményeihez-egységeihez tartozó, vagy azokkal a közös műveleti cél eléréséért harcoló fegyveresek által elkövetett túlkapások,

³ Lásd: anyagháború (a jelenkor konfliktusait jellemző küzdelem, amelyben a felek hatalmas mennyiségű utánpótlást, fegyvert, hadianyagot és embert, vetnek be a küzdelembe).

jogsértések. Szűkebb értelemben háborús bűncselekmények a háborús törvények és szokások megsértését jelentik.⁴

A Római Statútum érvényes jogi szabályzása szerint háborús bűncselekményekként a következőket értelmezhetjük:

- Szándékos támadások civilek, nem harcoló személyek vagy civil objektumok, intézmények ellen;
- Olyan fegyverek, pusztító energiát felszabadítani képes eszközök használata, amelyek szükségtelen szenvedést okoznak az ellenfélnek és/vagy a civil lakosságnak, illetve hatásukat tekintve válogatás nélkül okoznak pusztítást katonai szempontból;
- Tűzok ejtése;
- Kínzás vagy embertelen bánásmód elkövetése fogságba esett katonákon, civileken vagy megszállt területeken;
- Fogságba esett, magukat megadó, ellenséges katonák megölése vagy súlyos testi sérülések okozása;
- Civilek vagy más védett személyek pajzsként való használata;
- Az ellenség tulajdonának megsemmisítése vagy lefoglalása, kivéve, ha az ilyen megsemmisítést vagy lefoglalást háborús szükségletek megkövetelik.⁵

Ma élő civilizációink történelmi konfliktusainak esetén az esetleges harctéri, foglyokkal szembeni túlkapások korlátozására irányuló erőfeszítések nem újkeletűek. Dormann áttekintése révén kultúránk gyökereiig nyúlik vissza a fegyveres cselekmények kapcsán felmerülő túlzásokkal szembeni állásfoglalások története (DORMANN, 2003. 2-8.) A hatodik századi kínai hadtudós, Szun-Ce írásai felhívják a harcoló katona figyelmét háborús magatartásának önmérséklésére. Mind az ókori görögök és az indiaiak vallották, hogy bizonyos, etikátlan a háborús gyakorlatokat be kell tiltani. Amennyire ismeretes, a középkor végén, 1474-ben Sir Peter von Hagenbach lett az első, akit ténylegesen háborús bűnökért bíróság elé állítottak. Merész Károly, Burgundia hercegeének követeként Hagenbach utasítást kapott Breisach városának rendszabályozására, a Felső-Rajna-vidéken, a mai Németország területén. Utasításainak végrehajtását súlyos túlkapások kísérték: gyilkosságok, nemi erőszak, az elfoglalt területen illegális adóztatást és vagyonekbevitelt vezetett be. Véres ostromban az ő serege is elvesztette a várost, őt magát elfogták, majd az osztrák főherceg által felállított különleges bíróság tárgyalta ügyét, bírakként szövetségesei által delegált ítéseket hívott a tárgyalásra. Nyilvános erőszak és visszaélés miatt Hagenbachot elítélték, a „háborús bűn” fogalmát bíróság valószínűleg az ő tárgyalása kapcsán jegyezte le elsőként a történelemben (Isten és ember törvényei elleni cselekedetek, beleértve a gyilkosságot, nemi erőszakot, hamis esküt, és egyéb gonosz tetteket).

Dormann rámutat: a nevesített, 461 bűnvádi pontot érintő eljárásban a vádlott védője részéről elhangzott az azóta számos, fegyveres konfliktusban visszaélőnek bizonyuló elkövetők gyakori érve: a „parancsra cselekvés”. „Nem ismeretes, hogy a katonák abszolút engedelmes-séggel tartoznak feletteseiknek?” – hangzott el a kérdés, hiszen a védelem legerősebb bástyája

⁴ Lásd: ENSZ deklaráció: United Nations, Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect, „War Crimes” (<https://www.un.org/en/genocideprevention/war-crimes.shtml>)

⁵ Lásd: Római Statútum: Rome Statute of the International Criminal Court. ICC, Rome, 17. July. 1998. 4-6. (<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>)

ez esetben az volt, hogy Hagenbach Burgundia hercegének felhatalmazásával és kérésére hajtatta végre amaz szörnyű tetteket. A bíróság – hagyományt teremtve ezzel – nem fogadta el a védelem taktikáját, Hagenbachot bűnösnek találták és kivégezték (DORMANN 2003).

Az újkor Európa számára különösen véres konfliktusait (a gyarmatosítások vagy az ibériai reconquista szörnyű tettei, az oszmán veszedelem, a születő nemzetállamok, Napóleon háborúi stb.) követően a 19. században számos újító próbálkozás történt. A haditechnika és a hadviselés újonnan kibontakozó fenyegetései – a civil területek egyre inkább veszélyezett pozíciói, a hadifogságba esett katonákkal kapcsolatos, az egyéni szabadságjogok kibontakozásának tükrében újra gondolandó problémák kapcsán a háború törvényeinek újszerű kodifikálása iránti igény lépett fel. „A hadra kelt seregek sebesültjei és betegek sorsának javításáról” szóló, 1864-ben aláírt, első genfi egyezmény Európában, a véres testvérháborúk kapcsán tapasztalt szörnyűségek elkerülésének céljából pedig a „Lieber Code” és az Egyesült Államokban igyekezett évszázadokra meghatározni az esetleges túlkapásokat. Az 1899-es és 1907-ben jegyzett „Hágai Egyezmények” újabb sikeres kezdeményezésnek bizonyultak a kor indokolatlanul nagy élőerőpusztítást okozó (testen belül szétrobbanó és léggömbökről indítható lövedékek, stb.) technikák és harctéri magatartásmódok korlátozására. A mérhetetlen szenvedést okozó, az I. világháború korszakokat sokkoló háborús rémtetteit is nagyságrendileg felülmúló. II. világháborút lezáró szabályozási folyamatok a romboló eszközök minden korábbinál átfogóbb korlátozására törekedtek. 1945-től a szövetségesek sajátos, háborús tapasztalatokon álló alapelveket állapítottak meg azzal a céllal, hogy ezek képezzék a nációkkal szembeni vádemelés hivatalos alapját háborús bűnösök nürnbergi perében (lásd: BERGEN 2016. 114).

A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék háborús bűnök közé jegyezte a „a háború törvényeinek vagy szokásainak megsértése” címén a katonai műveletek kapcsán megvalósuló cselekmények sorában:

- a civilek megölését;
- civilek kitoloncolását megszállt területekről, a foglyul ejtett civil személyekkel szemben alkalmazott, indokolatlan szenvedést, nélkülözést okozó bánásmódot;
- hadifoglyok megölését, velük szemben alkalmazott, indokolatlan szenvedést, nélkülözést okozó bánásmódot;
- túsul ejtett személyek megölését;
- állami vagy magán vagyonok (ingó, ingatlan) kifosztását, kormányzati, önkormányzati épített infrastruktúra öncélú lerombolását;
- bármiféle, katonai erővel végrehajtott, szükségtelen rombolást, pusztítást.⁶

Az 1949-es, négy genfi egyezmény a fentiek felül súlyos jogsértések közé sorolja az egyezmény által védett személyekkel vagy tulajdonnal szemben elkövetett szándékos gyilkosságot, kínzást vagy bárminemű embertelen bánásmódot, - a háborút követően napvilágra került, szomorú bizonyítékok alapján különösképpen kiemelve az embereken végzendő biológiai kísérleteket. Háborús jogsértés továbbá bármilyen, szándékosan nagy szenvedést vagy súlyos testi, egészséget romboló sérülés okozását. A genfi konvenciók is kiterjedtek a katonai műveletek

⁶ Lásd: Nemzetközi Katonai Törvényszék (Nürnberg), International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment of 1 October 1946. 58. (<https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/>)

kapcsán elfoglalt vagyon indokolhatatlan mértékű megsemmisítésére és kisajátítása, eltulajdonítására (lásd: SHELTON, 2000.).

Az egyezmények szövegei szerint szintén súlyos jogsértésnek minősül:

- Szándékos emberölés;
- Kínzás, vagy embertelen bánásmód, ideértve a biológiai kísérleteket;
- Súlyos szenvedések okozása, illetőleg a testi épség vagy az egészség súlyos károsítása;
- Vagyontárgyak katonai szükséglet által nem indokolt, tömeges, jogellenes és önkényes elpusztítása és eltulajdonítása;
- Hadifoglyoknak, vagy más védett személyeknek ellenséges hatalom fegyveres erőinél való szolgálatra kényszerítése;
- Hadifogoly vagy bármely más védett személy szándékos megfosztása a tisztességes és szabályos bírósági eljáráshoz való jogától;
- Jogellenes áttelepítés vagy elhurcolás, illetőleg jogellenes fogva tartás;
- Túszejtés.⁷

A Genfi Egyezmények 1977-es kiegészítő jegyzőkönyvei révén a jogsértések tényállásának megállapítását egyértelműsítő további részletezésekre kerül sor. Ezzel együtt a fenti egyezmények, rendelkezések egyike sem tér ki specifikusan egy-egy meghatározott csoporttal szemben végrehajtott, hadijog szabályzási területéhez tartozó, erőszakos visszaélés definiálására – azaz genocidium bűntettel kapcsolatos bármiféle (jogi, tudományos, stb.) további vizsgálati lehetőség szabályzására (BLOXHAM 2003. 63–67.).

A háború közvetlen történelmi közelségétől távolodva differenciálódni látszanak a háborús bűnök elkövetésének súlyosságát megítélő, elemző értékelések is, Ratner ezzel kapcsolatban rámutat: éppen a valódi emberiség ellen mutató túlkapások megfelelő hadijogi értékelése érdekében különbséget kell tenni az esetlegesen ténylegesen elkövetett, adott jegyzékekben szereplő bűnök között – azok súlyosságát figyelembe véve. Példaképp állhat a Harmadik Genfi Egyezmény háborús helyzetben háborús bűnként kezelendő, hadifoglyok nyilvántartásba vételének kötelezettségét, melynek elmulasztásának mértékét akár egyes externáliák, más háborús körülmények is súlyozhatják egy-egy utólagos bírósági tárgyalási szakaszban. Így az is előfordulhat, hogy egy háborús bűncselekmény „nem is háborús bűncselekmény”. A jogsértés ilyen esetben például jogellenes cselekményeknek tekinthető, de ez nem számítana bűncselekménynek a Genfi Egyezmény I. Kiegészítő Jegyzőkönyvének értelmében: ilyen jogsértés nem követeli meg az államtól, hogy bíróság elé állítsa vagy kiadja a gyanúsítottat máshol kell bíróság elé állítani (RATNER 1999.146.).

A ratneri gondolat kapcsán így körvonalazódik, hogy a háborús körülmények között elkövetésre kerülő, különböző súlyú és típusú jogsértések bírói értékelése „nem egzakt tudományos” mércéje szerint történik. Ezzel párhuzamosan figyelembe kell venni azokat, az esetlegesen, nemzetközi szabályzás szerint háborús bűnnek nem minősülő elkövetéseket, melyek az elkövető, magas szintű döntéshozók egyéni felelősségi körére való hivatkozással jóval túllépnek tetteik szikár, „jogi” értékelésén, holott formálisan nem minősülnek „háborús törvények és szokások megsértésének”.

⁷ Lásd: Genfi Egyezmények: Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Adopted on 12 August 1949. 2-4. (<https://www.refworld.org/docid/3ae6b36d2.html>)

A politikai hatalom gyakorlásával való, harctéri visszaélés vonatkozásában a nemzetközi bíróság elé – érthető okokból – sosem citált Sztálin ügyét érdemes példaként állítani, holott saját katonáival, vagy a nyugati front hadifoglyaival, polgári lakosságával szemben hozott parancsai bőven kimerítik a háborús bűnök etikai kereteit. A ratneri gondolat tudományos háttérének gyakorlatba formálását igazolja, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság alapító okmánya, a Római Statútum a genfi egyezményekben meghatározott, súlyos jogsértéseken túl 26-tal bővíti az eljárásokban figyelembe veendő bűncselekmények számát és típusát.⁸

A civil konfliktusok tekintetében, sok helyen még inkább kétértelmű a hadijog alkalmazása. A Statútum által létrehozott Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) a Genfi Egyezményekkel összhangban a tizenkét súlyos jogsértés sorában kiemelten kezeli a genfi egyezményeken felül a:

- olyan személy sérelmére elkövetett cselekményekre, aki nem vesz aktívan részt az ellenségeskedésekben, ideértve a fegyveres erők azon tagjait, akik letették a fegyvert és azokat, akik betegség, sebesülés, fogva tartás miatt, vagy bármely egyéb okból harcképtelenek;
- A nemzetközi jog kialakult rendszerében a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusok jogának és szokásainak egyéb súlyos megsértésére.

Számos esetben a „civilekre” vonatkozó, súlyos cselekmények: személlyel szembeni erőszak, személyi méltóság megsértése, túszejtés, tömeges kivégzés, kifosztás, nemi erőszak, megcsonkítás – vonatkozásában a Statútum és a 3. Genfi Egyezmény nem ugyanazt a jogerőt képviseli. Ezzel együtt Ratner elismeri, hogy a megszületett, magas szintű statútumok nem minden esetben jelentenek garanciát az összes háborús bűntett elkövetőjének a büntetőeljárás alá vonására. Éppen ezért szükséges egyes, kirívó esetekben (pl. Ruanda: gáccsácsák) speciális, helyi bíróságok és vizsgálati szervek létesítése (RATNER 1999.).

A genocídiumok, mint a háborús konfliktusok kapcsán – csakúgy, mint azon kívül is megvalósuló, emberiesség elleni bűntettek regulációja a háborús bűnök leszámoltatásának intézményi és jogi kérdése is túlnövő bizonytalanságról, következetlenségekről beszélhetünk. Horvitz ennek vonatkozásában a már említett Ruandában, a volt Jugoszláviában, és Sierra Leonében az Egyesült Nemzetek által, a háborús bűnök elkövetése kapcsán érintett személyek bíróság elé állítása érdekében felállított, ad hoc végrehajtói intézmények eredményességét emeli ki. Ezzel is sugalmazva: a típusos fegyveres konfliktusok kapcsán esedékes eljárási rend egyedi, komplex kivizsgálást, bizonyítási és döntési eljárást biztosító folyamatok kidolgozását követeli meg csaknem minden, genocídium-vád gyanúját felvető ügyben. Ennek kapcsán sajnálatos, hogy a náci Németországban végrehajtott genocídiumok, vagy akár a három évtizeddel később, Kambodzsában a vörös khmerek uralma alatt elkövetett rémtettek vonatkozásában nem kerülhetett sor ilyen típusú, egyedi intézményrendszer kidolgozására, melyek inkább alkalmasak a tények feltárására, a bűnösök elmarasztalására, mint a háborús bűnök ügyeinek elsősorban szentelt bírói fórumok. Különösképpen fontos, hogy az ad hoc intézmények hatékonysága a jövőbeni genocídium-folyamatok áldozatainak számát is remény szerint csökkentheti (HORVITZ 2006. VIII-XIX.).

⁸ Lásd: Római Statútum: Rome Statute of the International Criminal Court. ICC, Rome, 17. July. 1998. 4-6. (<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>); magyarul: Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútuma. <https://www.parlament.hu/irom37/4490/4490.htm>

Az ENSZ népirtásról szóló egyezményét, amely 1951. január 12-én lépett hatályba, 2022-ig 152 nemzet írta alá és több mint 70 nemzet hozott rendelkezéseket a népirtás-büntett büntetőjogi szabályozásba illesztésére. Az Egyezmény – kötelező módon – kísérletet tesz a népirtás fogalmának formális meghatározására, mely szerint a genocídium-cselekmények nem korlátozódnak pusztán az egyes csoportok kiirtását célzó gyilkosságokra, hanem egyenrangúan kezelik a népirtáshoz vezető, bármilyen súlyosságú, releváns tetteket. Horvitz kiemeli: a háborús büntettek logikáján túl a genocídium-tettek fontos distinkciója a megtámadott csoport, kisebbség történelmének eltörlése, kultúrájuk és jövőbeli létezésük nullára redukálása. Ez a szándék – amennyiben az adott agresszor tetteiből bizonyítható – egyedi súlyosságot biztosít a külön cselekményként kezelt „népirtás büntettének” (genocide crime). további súlyosító tétel, hogy nem egy esetben kimutatható: egy-egy népirtásban bűnössé váló csoport példaként tekint „elődeire”, mint az például a ruandai hutu milíciák által üzemeltetett médiaeszközök, elsősorban rádiók által közölt gyűlöletkampány és felbujtás német náci példáját követték (HORVITZ 2006. 168–169.)

A Genocídium-egyezmény végleges szövegének 2. cikke alapján népirtást követ el, „(a)ki valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából:

- a. a csoport tagjait megöli,
- b. a csoport tagjainak, a csoporthoz tartozása miatt súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz,
- c. a csoportot olyan életfeltételek közé kényszeríti, amelyek azt vagy annak egyes tagjait pusztulással fenyegetik,
- d. olyan intézkedést tesz, amelynek célja a csoporton belül a születések meggátolása,
- e. a csoporthoz tartozó gyermekeket más csoportba elhurcolja”.⁹

Gordon a Yale Human Rights and Development 2002-ben megjelent cikkében egyben felhívja rá a figyelmet: még a genocídium-büntett teljességét lefedni törekvő Egyezmény és az az alapján létrejött, nemzeti szinteken foganatosult, egyedi büntető jogszabályok sem fedik le a probléma egészét. Nagy létszámú csoportok, közösségek ellen végrehajtott megsemmisítési kísérletek későbbi elbírálása válik kérdésessé – például annak okán, hogy az Egyezmény nem szabályozza a „politikai” csoportok tagjai ellen elkövetett rémtettek sokaságát. A genocídiumok kapcsán szükségesnek tartaná a szabályzás további kibővítését a napjaink eseményei közt is rendre felbukkanó, „válogatás nélküli emberi károkat” okozni kész megmozdulások, kampányok, művelési akciók vonatkozásában. (lásd: GORDON 2022.)

Crowe rámutat: mind a háborús büntettek, mind a genocídium-büntettek esetén eljáró intézmények figyelemre méltó törekvése, hogy mély elkötelezettségüknek adjanak teret vádlottakkal való, tisztességes eljárás tekintetében, ezzel is biztosítva a nagy nyilvánosság előtt zajló, gyakran történeti léptékű ítéletek súlyosságát és tisztaságát. Gyakori kritika hasonló súlyú eljárások vonatkozásában, hogy ez a fajta jogvédelem számos esetben nem 100 százalékban volt biztosított a vádlottak számára – példaként hozva Nürnberg és Tokió eseteit. A tisztességes eljárások modellje számos, kisebb bizonytalanság kapcsán biztosít valós tekintélyt ezeknek a humanitárius jogi intézményeknek a jövőben is (lásd: CROWE 2014).

⁹ Az Egyezmény szövege hiteles magyar jogi szöveggént (mint: 955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntettének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről): <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95500016.tvr>

HÁBORÚ, ELFAJZOTT HÁBORÚ, GENOCÍDIUM

Bár a fentiek alapján a háborús bűnök és a genocídium-bűntettek esetén illetékes nemzetközi jogi intézmények, törvényszékek gyakorlata, eljárási elve ad okot az eddig fel nem tárt, vagy a jövőben sajnálatos módon esedékessé váló, humanitárius jogi visszaélések tisztességes és hatékony nemzetközi szintű rendezésére, működésük bürokratikus keretrendszere, lassúsága és a szabályzás kellő részletezésének hiánya számos anomália megoldására nem elegendő.

Túl a szuverén államok között zajló, XXI. századi „ravaszsgal” megvalósított fegyveres konfliktusok jogi anomáliáin, számos visszaélés esik „kategórián kívül”:

- Olyan, általánosságban emberiség elleninek minősülő, fegyveres konfliktus keretében megvalósuló bűncselekmények, amelyeket szisztematikus, bármely polgári lakos ellen irányuló atrocitások részeként követnek el;
- Olyan agresszió, amely során egy állam fegyveres erőt alkalmaz egy másik állam szuverenitása, területi integritása vagy politikai függetlensége ellen;
- Intézményesült terrorizmus, amely a nem harcoló felek ellen elkövetett erőszakos cselekményeket foglal magában azzal a szándékkal, hogy félelmet keltsen és politikai célokat érjen el;
- Szervezett bűnözési tevékenység, amely magában foglalja a szervezett csoportok által végzett különféle bűncselekményeket, mint például a kábítószer-, az embercsempészet és a pénzmosás.

Szükséges tehát a fentiek alapján a szükséges distinkciók megtétele, melyek a modell-elvű gondolkodás révén alkothatók meg a legérvényesebb módon. Shaw definitív struktúrája szerint a háború társadalmi folyamatként a kereskedelemhez hasonlítható. Ebben a megvilágításban a csata a megvalósítás pillanata – a vég, amelyre minden tevékenység irányul – a háborúban ugyanúgy, mint a csere a kereskedelemben. A háború a politika (a kormányzatok), a katonai mesterség (a katonai vezetők) és a nyers erőszak (az emberek által biztosított) hármassága. Így a nép (a fegyveres nemzet) szerepvállalása részben felelős a modern háború korábbi időszakokhoz képest sajátosan pusztító jellegéért. A Clausewitz-i doktrínáknak megfelelően az „abszolút háború” német és más hadseregek számára – a világháborúk korszakában – az ellenség teljes megsemmisítésének tanává vált. Leghíresebb alaptétele, miszerint „a háború a politika folytatása más eszközökkel”. Ezt gyakran úgy értelmezik, hogy a háború menetét annak politikai céljai határozzák meg. Hangsúlyozza, hogy a háború „erőcselekmény”, amelynek célja, hogy az ellenséget engedelmességre kényszerítse, és ezért „nincs logikai határa”. Ebből arra a következtetésre jut, hogy az eszkaláció a háború törvénye, és általános tendencia, hogy a háború abszolúttá válik (SHAW 2003. 43–44).

Ezzel együtt a releváns szakmai irodalom mintegy feltételezi, hogy a háború és a népirtás, mint az erőszak kategóriái egyértelműen körül határolhatóak (KRAMMER 82–85.). Ezzel szemben Shaw rámutat: a különbségek csak részlegesek, és a történelmi gyakorlatban túlságosan könnyen összemoshatók. Ebben az értelemben a háborús népirtó tendencia a politikai erőszak a fenti típusok közötti belső kapcsolatok megnyilvánulása. A háború és a népirtás nem valamiféle „természeti jelenség” abban az értelemben, hogy a vulkánkitörések természetes események.

Ezzel együtt meghatározza az „elfajzott háború” (*degenerate war*) fogalmát. Ez esetben a végrehajtók önkényesen felülírják a háború fogalmát, melynek romboló-pusztító erejét részben katonai, részben politikai célokból bocsátják rá civil (nem hadviselő) csoportokra, melyek csaknem ugyanazokat a szenvedéseket kénytelenek elviselni, mint a genocídiumok elszenvedői – ám maga a végső cél szemben a genocídiumok esetén meghatározható „eltörléssel” egyéb, attól némiképp eltérő politikai vertikumra mutat (SHAW 2003. 94.).

ÖSSZEZÉS:

A XXI. SZÁZAD HÁBORÚI – ÉS A GENOCÍDIUMOK ÉRTÉKELÉSE

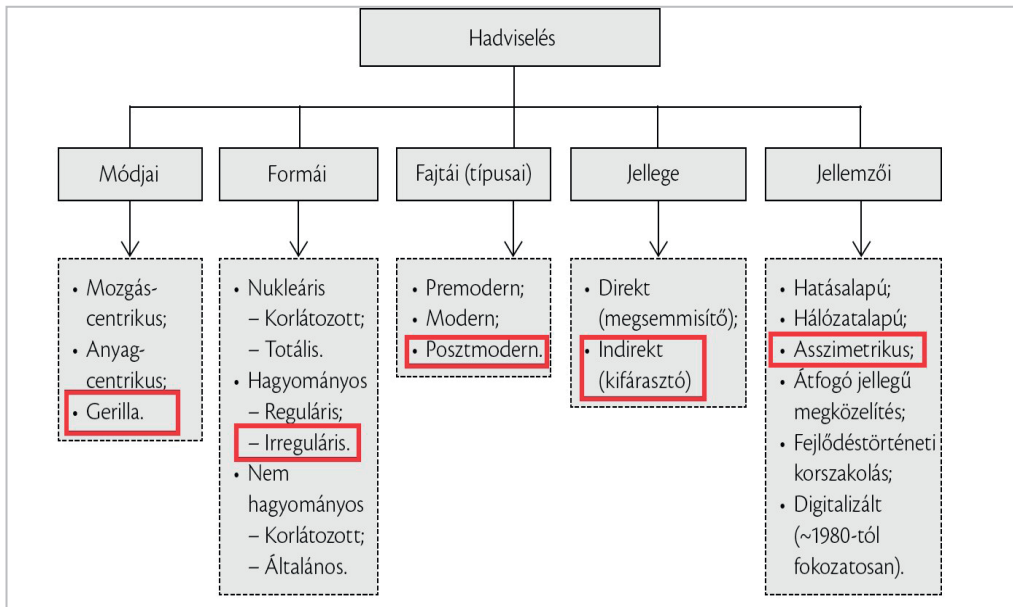
DIMENZIÓ	HÁBORÚ	ELFAJZOTT HÁBORÚ	GENOCÍDIUM
humán veszteség / humanitárius katasztrófa	szervezett, reguláris, felfegyverzett, ellenséges élőerő pusztítása/ megsemmisítése	különbféle, a felfegyverzett, ellenséges élőerőhöz <i>csatlakozó</i> társadalmi csoportok pusztítása / megsemmisítése	idegen / többségitől különböző társadalmi csoport pusztítása / megsemmisítése
mint konfliktusmező résztvevői	szervezett, felfegyverzett haderő feleinek kölcsönös konfliktusa	szervezett, felfegyverzett haderő feleinek kölcsönös konfliktusa, melybe idegen társadalmi csoportokat is bevonnak	erőszak-kampány, melyben szervezett, felfegyverzett haderő / paramilitáris csoport támad egy társadalmi csoportra, mely csoport esetenként ellenállást tanúsít(hat)
legitimáció	általánosan legitim; nyílt ideológiai mobilizáció	vitatott legitimáció, általános legitimációt élvező műveletek álcája alatt illegitim akciók; félig nyílt ideológiai mobilizáció	illegitim; mobilizáció révén lehetséges az eltagadás és a kritikus történések felfedése is
fegyveres műveleti - operatív	fegyveres összecsapások kölcsönös opcióval az ellenséges harcoló élőerő elpusztítására	fegyveres összecsapások kölcsönös opcióval az ellenséges harcoló élőerő elpusztítására – kombinálva többségükben fegyvertelen civilek elleni támadásokkal	többségükben fegyvertelen civilek túlnyomóan egyoldalú (fegyveres csoportok általi) elpusztítása
végkimenetel	az erősebb harcoló fél győzelme a másik fegyveres harcoló fél felett	az erősebb harcoló fél győzelme a másik fegyveres harcoló fél (és a konfliktusba sodródó, esetlegesen egyéb csoportok) felett	népirtók (genocídium-folyamat végrehajtói) győzelme, ha csak nem lép közbe erősebb külső fegyveres erő

Martin Shaw: „War and Genocide” *Organized Killing in Modern Society alapján* (Shaw, 2003)

Raphael Lemkin a genocídium fogalmának eredeti megalkotója a népirtások két fázisát öszszegzi, mint domináns eltérésekét bármi más típusú, humán/humanitárius katasztrófát okozó konfliktusoktól. Az első fázis a nemzeti, népi önazonosság szimbólumainak lerombolását és az elpusztításra kiszemelt csoportra helyezett erőszakos nyomást tartalmazza. Ez utóbbi különböző, változatos formában kerülhet megvalósításra a fizikai erőszaktól a kitelepítéseken keresztül a kultúra eltörléséig. A második szakasz az elnyomó nemzeti struktúráinak kényszerített telepítését foglalja magában, aminek két formája lehet: az első formában az elnyomó rákényszerítheti nemzeti rendszerének *mintázatát* (*pattern*) az elnyomott csoport fennmaradó lakosságára. Ez magában foglalhatja az elnyomott csoport számára idegen nyelvi, vallási és kulturális normák rákényszerítését. A második forma az elnyomott lakosság eltávolítását-eltüntetését és a terület gyarmatosítását jelenti az elnyomó saját állampolgárai által. Ebben az esetben az elnyomó magára a területre kényszeríti nemzeti struktúráját, nem csupán a megmaradt lakosságra – melynek immár az alkalmazkodás a túlélésük feltétele lesz (JACOBS 2004. 214.).

A fentiekhez hűen maga a genocídium folyamata tehát nem szükségszerűen pusztán az eltüntetés egy etnikai csoportnak vagy nemzetnek, illetve nem csupán azok infrastruktúrájának lerombolása, általánosságban beszélve nem szükségszerűen csak valamiféle alternatív formája a tömeggyilkosságnak – kivéve azokat az eseteket, amikor az adott csoport, nép fizikai, valós elpusztítása. Sokkal inkább egy-egy jól felépített és koordinált terv egy nemzeti csoport létét meghatározó alapvető szellemi és épített struktúrák tökéletes eltörlésére – együtt magának a csoportot képző emberek fizikai elpusztításával. Ez a rombolás egyszerre érinti a politikai és társadalmi intézményeket, a kultúrát, a nyelvet, a nemzeti érzületet és a vallást – vallásokat, a gazdasági létezés alapjait – és elpusztítani szándékozza a személyes biztonság érzületét, a szabadság, az egészség, az önrendelkezés és a csoporthoz tartozás elvi struktúráit (lásd: i.m. 214–229).

Korszakunk fegyveres konfliktusait többféle szempontrendszer alapján jellemezhetjük, és a hadtudomány által jellemzően elfogadott tulajdonságok, vonások több eleme is igaz lehet egyszerre, hiszen a XXI. század fegyveres összecsapásai kapcsán többféle mód, forma, fajta, jelleg és jellemző különböző elemei is érvényesek lehetnek egyszerre. Ennek oka, hogy a Clausewitz-i, „tisztá” háborús feltételek a globalizált, „multi-politikus” (a hasznosság elveinek megfelelően több, esetenként ellenható politikai eszköz egyidejű alkalmazása) és áttételes (proxy) jellegű civilizációink társadalmi realitásában meghaladottnak nevezhetőek. Emellett, persze egy-egy konfliktus speciális jellemzői dominanciát mutathatnak – segítve a jelenség leírását – így a Szendy-féle, XXI. századi háborúk specifikációira is kitérő, elemzési tipológia alapján körvonalazhatjuk az „elfajzott” háborúk arcát:

SZENDY 2020. 117.

A hadviselés módjainak sorában a 21. század konfliktusai jellemzően gerilla-tulajdonságot mutatnak. Mivel még egyértelmű, inváziós csapatmozgások esetén is lokálisan lehetséges, hogy nem reguláris erők kerülnek bevetésre, a megszálló, vagy más műveleti szintű agressziót mutató haderővel szemben az ellenséges csapatok kimerítésével, katonai objektumai elpusztításának céljából – ám a szabályosnak minősíthető ütközetek mellőzésével (drónról ledobott gránátok, cyber-warfare, stb.), kimerítés céljából végrehajtott műveletek.¹⁰ Ennek során – könnyen átjárható, hosszan elhúzódó, határ menti frontvonalak esetén – maguk a gerilla-módon védekező erők is jelentős pusztítást végezhetnek az ellenség civil erőforrásaiban – és élőerejében is – a II. világháború óta azonban köztudott, hogy a gerillák ellen harcoló, inváziós erők „bosszúja, tehetetlensége” gyakran csapódik le a megszállt területek civiljei kárára elkövetett tömeges gyilkosságok, háborús bűntettek formájában. Formáját tekintve „színes”, illetve „hibrid” háborúnak nevezzük a 21. század posztmodern háborúit, melyeket a politikai célok „minden áron” való elérésének céljából minden lehetséges eszközzel az ellenség totális összeomlásának kísérlete jellemez – a politikai célok hadászati célokká való átforgalmazása révén. Ennek a torzulásnak a kárát is elsősorban a nem fegyveres csoportok, civil áldozatok szenvedik elsősorban. Jelleget tekintve a 21. századi háborúk túlnyomórészt indirektnek nevezhetőek, ami az ellenfél kifárasztását, egyes, specializált célterületek elfoglalását és az ellenfél katonai és hadipotenciáljának szükségessége, de nem totális lerombolását jelenti. Az esetlegesség pusztítása ez esetben is a polgári lakosságon csapódik le. Az erőfölény „taroló erejét” hasznosító asszimetria rombolása csakúgy, mint a 21. századi hadi cselekményeket domináló irreguláris forma is az „elfajzott háborúk” sajnálatos externáliát sokasítja (SZENDY 2020. 117–126.)

¹⁰ Lásd: a 2022 februárjától Ukrajna belső területei ellen indított orosz invázió.

Az aszimmetrikus, irreguláris, posztmodern és gerilla-jellegű, „elfajzott háborúk” korszakát, az emberi civilizációink minden elemét érintő biztonságpolitikai vertikum gyökeres és tartósan tűnő változásának időszakát a fegyvertelen, civil-polgári tömegek életét, testi-mentális egészségét veszélyeztető fegyveres műveletek, konfliktusok sokasága jellemzi. Szaporodnak – és feltehetően jelentősen szaporodni fognak az „égbekiáltó” humán szenvedést okozó, fegyveres akciók bizonyítékai, kínzások, kivégzések, civil infrastruktúra sosem látott pusztulása vizionálható. Ebben a szomorú, rémítő folyamatban különös kihívást jelent a „hagyományos” háborús büntettek indítékait, jogi és történeti dimenzióit is meghaladó genocídium-folyamatok – és genocídium bűncselekmények kategóriájának tudatos elkülönítése, történelmi nyomatékának helyén való kezelése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARTOV, OMER (2002): *Mirrors of Destruction, War, Genocide, and Modern Identity*. Oxford, Oxford University Press.

BERGEN, DORIS L. (2016): *War and Genocide, A Concise History of the Holocaust*. London, Rowman & Littlefield

BLOXHAM, DONALD (2003): *Genocide on Trial, War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*. Oxford, Oxford University Press.

CROWE, DAVID M. (2014): *War Crimes, Genocide and Justice*. New York, Palgrave MacMillan.

DORMANN, KNUT DOSWALD - BECK, LOUISE (2003): *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press.

GORDON, JOY (2002): When Intent Makes All the Difference in the World: Economic Sanctions and the Accusation of Genocide. *Yale Human Rights and Development Law Journal* Vol. 5.

HORVITZ, LESLIE ALAN (2006): *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*. New York, Infobase Publishing.

ILLYÉS, SZABOLCS (2020): A genocídium, holokauszt és megelőzés tanulmányok bevezetésének kérdései az oktatás horizontján: Genocídium tanulmányok. *Emlékeztető* 5. évf. 1–4. sz. 6–17.

JACOBS, STEVEN L. (2004): Indicting Henry Kissinger: The Response of Raphael Lemkin. In *Genocide, War Crimes and the West*. (Jones, Adam ed.) London, Zed Books.

KRAMMER, ARNOLD (2010): *War Crimes, Genocide, and the Law, A Guide to the Issues*. Santa Barbara, Praeger.

RATNER, STEVEN (1999): *War Crimes, Categories of, Crimes of War: What the Public Should Know*. (Roy Guttman, ed.) New York: W. W. Norton.

Shelton, Dinah (2000): *International Crimes, Peace, and Human Rights: The Role of the International Criminal Court*. Ardsley, N.Y. Transnational Publishers,.

SZENDY ISTVÁN (2020): *A hadügy és a 21. század*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

FELHASZNÁLT DOKUMENTUMOK

(Hozzáférés: 2023.03.20)

Rome Statute of the International Criminal Court. ICC, Rome, 17. July. 1998. 4-6. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>. Hozzáférés: 2023.03.20.

United Nations: Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect, „War Crimes” <https://www.un.org/en/genocideprevention/war-crimes.shtml>. Hozzáférés: 2023.03.20.

International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment of 1 October 1946. 58. <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf>. Hozzáférés: 2023.03.20.

Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Adopted on 12 August 1949. 2-4. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36d2.html>. Hozzáférés: 2023.03.20.